

Alapvető kötelezettségek

Szerző: KAZAI Viktor Zoltán

Affiliáció: doktorandusz, Central European University

Rovat: Alkotmányjog

Rovatszerkesztő: BODNÁR Eszter, JAKAB András

Lezárás dátuma: 2020.07.15

Idézési javaslat: KAZAI Viktor: „Alapvető kötelezettségek” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SULYOK Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: BODNÁR Eszter, JAKAB András) <http://ijoten.hu/szocikk/alapveto-kotelezettsegek> (2021). Konkrét szöveghelyre való hivatkozáshoz javasoljuk a szövegbeli bekezdésszámok használatát, pl. [8] vagy [12]–[18].

A liberális demokráciák alkotmányaiban az egyén alapjogai mellett különböző formában megjelennek a polgárokat terhelő kötelezettségek is, mint például a közteherviselés, a honvédelemben vagy a közoktatásban való részvétel. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy mi indokolja bizonyos kötelezettségek alkotmányos rangra emelését. Álláspontunk szerint valamely kötelezettség alapvető jellege abban ragadható meg, hogy szorosan kapcsolódik az alapjogok és alkotmányos értékek védelméhez, valamint az államcélok előmozdításához, egyszóval a demokratikus jogállam megfelelő működésének biztosításához. Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy az alkotmányosság liberális felfogása szerint az alapvető jogok gyakorlása soha nem tehető függővé a kötelezettségek teljesítésétől, hiszen az alapjogok létezését az állam csupán elismeri, míg a kötelezettségeket kifejezetten a jog által hozza létre. Ebből kifolyólag az alapvető kötelezettségek előírása kizárólag az alapjogok korlátozásaként értelmezhető. Az alapvető jogok és kötelezettségek összeütközésének értékelése során ügyelni kell arra, hogy a polgárokkal szembeni elvárások kikényszerítése nem vezethet az életformák pluralitásának és egyenlőségének, a világnézeti semlegesség elvének és a kötelezettek személyes autonómiájának sérelméhez. Ezenkívül fontos leszögezni, hogy még egy alkotmányos szinten rögzített kötelezettség sem eredményezheti valamely alapjog kiüresítését.

Tartalomjegyzék

1. Az alapvető kötelezettségek szabályozásának történeti áttekintése

- 1.1. Alkotmánytörténeti gyökerek
- 1.2. A szocialista jogrendszerek
- 1.3. A rendszerváltást követő szabályozás
- 1.4. Alapvető kötelezettségek a nemzetközi jogban

2. A kötelezettségek alapvető jellege és igazolása

- 2.1. Az alaptörvényi szintű rögzítés
- 2.2. Az állampolgársághoz való viszony
- 2.3. Az alapjogokkal és az államcélokkal való kapcsolat

3. Az alapvető jogok és kötelezettségek viszonya

- 3.1. Az alapvető kötelezettségek teljesítése mint az alapjogok gyakorlásának feltétele
- 3.2. Az alapvető kötelezettségek előírása mint az alapjogok korlátozása

4. Összegzés

1. Az alapvető kötelezettségek szabályozásának történeti áttekintése

1.1. Alkotmánytörténeti gyökerek

[1] Az alapvető kötelezettségek alkotmánytörténeti fejlődésének szakirodalmi tárgyalása általában a polgári átalakulás korszakánál kezdődik.^[1] A korszakot fémjelző amerikai (1775–1783) és francia forradalmat (1787–1799), valamint az azokat kísérő alkotmányozási folyamatokat nagymértékben inspirálta a republikanizmus, de a születőfélben lévő liberalizmus is nyomot hagyott rajtuk.^[2] Ennek említése azért fontos, mert az alkotmányosság e két felfogása másként tekintett az egyén szabadságára, amely kihatással volt az alapvető kötelezettségek szabályozásának fejlődésére is. A republikanizmus értelmezésében a szabadság az elnyomástól való mentességet (*non-domination*) jelenti, amely az egyént csak mint a társadalom szerves részét illeti meg, és kizárólag az állam és az állam által alkotott jog keretei között teljesezhet ki. Ezzel szemben a liberalizmus az egyén jogaiba való be nem avatkozást (*non-interference*) helyezi a szabadság fogalmának középpontjába, amely a demokratikus hatalomgyakorlás felett áll, annak korlátját képezi.^[3] A francia Emberi és polgári jogok nyilatkozatát (1789) és az Egyesült Államok alkotmányának alapjogi katalógusát (Bill of Rights, 1791) alapvetően a liberális szemlélet hatotta át,^[4] amely nem engedett teret az egyént terhelő kötelezettségek alaptörvényi szintű rögzítésének.^[5]

[2] A liberális felfogás ugyanakkor annak ellenére sem vált egyeduralkodóvá, hogy a republikánus hagyomány idővel veszített dominanciájából.^[6] Érdemes megjegyezni, hogy már az 1795-ös francia alkotmány nem kevesebb mint kilenc pontban foglalta össze a polgárok jogi és erkölcsi kötelezettségeit az állammal és a társadalommal szemben. A XIX. század folyamán és a XX. század első felében elfogadott európai alkotmányokban is rendre megjelentek a polgárokat terhelő kötelezettségek – tipikusan közteherviselés, honvédelmi kötelezettség, tankötelezettség és közszolgáltatási kötelezettség formájában –, habár kétségtelen, hogy jellemzően továbbra is elsősorban az alapjogokon volt a hangsúly.^[7] Kiemelendő ebből az időből a Weimari Köztársaság 1919. évi alkotmánya, amely az első világháborút követő német államépítésben fontos szerepet szánt a társadalmi szolidaritásnak és a polgárok kötelezettségeinek. Az *Alapvető jogok és kötelezettségek* című fejezet részletesen szabályozta az egyén és az egyes társadalmi alrendszerek – vallás, oktatás és gazdaság – viszonyát.^[8]

[3] A második világháború borzalmai és a totalitárius rendszerek jogsértései ismételtelen az alapvető jogokra és azok védelmének szükségességére irányították a figyelmet. Ennek hatására számos nyugat-európai ország is átdolgozta alkotmányának alapjogi katalógusát, és lassan teret engedett az alkotmánybíráskodás kibontakozásának.^[9] Az alapjogközpontú felfogás túlsúlya ellenére ugyanakkor több nyugat-európai demokratikus állam alaptörvényében is kodifikálták az alapvető kötelezettségeket.^[10] Említhetjük példaként az 1948. évi olasz, az 1949. évi német, az 1976. évi portugál vagy az 1978. évi spanyol alkotmányt.^[11]

[4] Ha a téma magyar alkotmánytörténeti gyökereit szeretnénk dióhéjban összefoglalni, akkor azt mondhatjuk, hogy a fordulópontot az 1848. évi forradalom és az azt követően elfogadott törvények jelentették, amelyek a jogokat és kötelezettségeket egyaránt általánossá tették: a nemesek jogait kiterjesztették a nem nemesekre, a nem nemesek kötelezettségeit pedig a nemességre.^[12] Habár a dualizmus alatt és a két világháború között Magyarországnak nem volt kartális alaptörvénye, idővel kialakult az alkotmányos jelentőségűnek tekintett kötelezettségek listája. A kor felfogása szerint ennek csúcán az engedelmség és a hűség szerepeltek, amelyekből levezethető volt minden különös kötelezettség: közteherviselés, honvédelmi kötelezettség, tankötelezettség.^[13]

[5] Az alapvető kötelezettségek alkotmányelméleti megalapozása a magyar közpolitikai vitákban^[14]

és a szakirodalomban nem volt egységes. Így például Ferdinandy Geza Magyarország alkotmányos hagyományából az egyént megillető jogok elsőbbségét vezette le az őt terhelő kötelezettségekkel szemben.^[15] Ugyanakkor a korszak másik híres teoretikusa, Nagy Ernő szerint az alapvető kötelezettségek a polgárnak az államhatalommal szembeni alárendeltségi viszonyából származnak, és e tekintetben az abszolutizmus csak annyiban különbözik az alkotmányos államtól, hogy ez utóbbi a polgári jogok területén nagyobb önkorlátozást gyakorol.^[16]

1.2. A szocialista jogrendszerek

[6] Az egyre erősödő liberális felfogással való radikális szakítást jelentett a szocialista jogfelfogás és annak elterjedése a Szovjetunió befolyása alatt álló országokban. Vizsgálódásunk szempontjából a szovjet típusú alkotmányok következő jellemzőit érdemes kiemelni: (i) az alkotmányos jogokon túlmenően részletesen szabályozták a polgárok kötelezettségeit is, (ii) az alapjogok gyakorlása nem lehetett ellentétes az állam érdekeivel, továbbá (iii) az alapjogokat nem jogi, hanem politikai kategóriaként kezelték.^[17]

[7] Az államszocialista jogrendszerekben az alapvető kötelezettségek szabályozására nagymértékben hatással volt a Szovjetunió 1936. évi alkotmánya. Általánosan rögzített volt a tankötelezettség, a munkakötelezettség, a törvény megtartásának kötelezettsége, a szocialista tulajdon védelmének és szilárdításának kötelezettsége, valamint a haza védelmének kötelezettsége. Ezek mellett több ország alkotmányában helyet kapott az adófizetési kötelezettség, a közmegegyezés vállalásának és lelkiismeretes teljesítésének kötelezettsége, valamint a munkafegyelem és a szocialista együttélés szabályai megtartásának kötelezettsége.^[18]

[8] A fenti felsorolásból is látszik, hogy a szovjet típusú alkotmányok nagyszámú és nem csupán politikai, az állam működéséhez köthető, hanem erkölcsi jellegű kötelezettségeket is szabályoztak. Ezen rendelkezések megfogalmazása sokszor annyira általános volt, hogy gyakorlatilag határtalaná tette a kötelezettségek terjedelmét.^[19] Azt is fontos megjegyezni, hogy a kötelezettségeknek nem alakult ki végleges katalógusa. A szocialista jogfelfogás ugyanis összekötötte azokat a kommunizmus építésének folyamatával, ami egyben azt is jelentette, hogy a kommunista öngazgatás és az állam elhalásának megvalósulása (elvileg) az alkotmányos kötelezettségeket is megszüntette volna.^[20]

[9] Magyarországon az alapvető kötelezettségek alkotmányos szintű rögzítése először az 1949. évi XX. törvényben történt meg. A Magyar Népköztársaság (1949–1989) alatt uralkodó jogfelfogás a következőképpen tekintett az állam és az egyén viszonyára:

A dolgozók alapvető egyéni érdekei és a dolgozóknak a szocialista állam által képviselt általános érdekei egyneműekké válnak; ebből adódóan olyan jellegű állandó ellentétről vagy konfliktustápláló tényezőkről, mint a tőkés társadalomban, nincsen szó.^[21]

[10] Ebből pedig levezethető volt – legalábbis az elmélet szintjén –, hogy a polgárok jogai és kötelességei teljes összhangban vannak az állam és a társadalom érdekeivel és feladataival.^[22] Az egyén tehát feloldódott a társadalomban, aminek következtében jogainak védelme az állammal szemben gyakorlatilag értelmezhetetlenné vált. Ráadásul „egységet”, „szerves összefüggést” teremtett a jogok és kötelezettségek között.^[23] A jogok és kötelezettségek viszonya szempontjából az államszocialista alkotmányfejlődés két korszakát lehet megkülönböztetni: az első, korai periódusban – nagyjából az 1960-as évekig bezárólag – a jogok és kötelezettségek egymást feltételező egységét, abszolút egyensúlyát vallotta az uralkodó felfogás, ugyanakkor az 1970-es éveket követően a tudományos gondolkodásban jelentősen enyhült a jogok és kötelezettségek szigorú összefüggésének tétele.^[24]

1.3. A rendszerváltást követő szabályozás

[11] A kommunizmus sosem épült fel, de a szocialista örökség nem múlt el nyomtalanul. A kelet-közép-európai államok a rendszerváltást követően két úton indultak el: míg azok az alkotmányok, amelyek a liberális hagyományhoz igyekeztek visszatérni, kizárólag közjogi kötelezettségeket szabályoznak erkölcsi jellegű elvárások nélkül, addig a késői szocializmus felfogását hordozó alaptörvények a jogok és kötelezettségek egyfajta egyensúlyára törekednek, és nem mentesek az erkölcsi elvárásoktól sem.^[25] A régió államainak alkotmányaiban a következő közjogi – azaz jogilag is kikényszeríthető – alapvető kötelezettségek jelennek meg: honvédelmi kötelezettség, tankötelezettség, szülők nevelési és taníttatási kötelezettsége, az alkotmány és a jogszabályok betartása, a természet, környezet és nemzeti örökség védelme, a tulajdonnal járó társadalmi felelősség elve, valamint a közteherviselés.^[26]

[12] A '89-es alkotmány Magyarország alkotmányfejlődésének liberális hagyományaihoz tért vissza, amennyiben a rendszerváltást kísérő alkotmányos reform lebonyolítói az alapvető kötelezettségek körének jelentős szűkítése mellett foglaltak állást,^[27] az 1990-es évek közepén lezajlott alkotmányozási kísérlet során megfogalmazott szakirodalmi vélemények pedig már az ilyen tárgyú rendelkezések elhagyása mellett érveltek.^[28] Ezzel a trenddel fordult szembe az **Alaptörvény**, amely szokatlanul nagyszámú kötelezettséget szabályoz (lásd 2.1.). Továbbá a normatív szövegrészben is megjelennek olyan erkölcsi jellegű előírások, mint például a közösség gyarapodásához való tevőleges hozzájárulás, vagy a szülőkről való gondoskodás kötelezettsége. Ezenkívül a szabályozás egésze az sugallja, hogy az alapvető jogok gyakorlására és védelmére hatással van az egyénre rótt kötelezettségek megfelelő teljesítése.

1.4. Alapvető kötelezettségek a nemzetközi jogban

[13] Az egyének kötelezettségei nem csupán a nemzeti alkotmányokban, hanem nemzetközi dokumentumokban is megjelentek. A második világháborút követően a nemzetközi jogban az egyén alapvető jogai – és azoknak az állammal szembeni védelme – kerültek előtérbe. Ugyanakkor már az 1948-as Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 29. cikke is kimondja, hogy

[a] személynek kötelességei vannak a közösséggel szemben, amelynek keretében egyedül lehetséges a személyiség szabad és teljes kifejlődése"

[14] Hasonló rendelkezések megtalálhatók a később elfogadott egyetemes és regionális emberi jogi egyezményekben is, amelyek közül kiemelkedik az *Afrikai Charta az Emberi Jogokról* és a *Népek Jogairól (Banjuli Charta, 1981)*.^[29]

[15] Az egyének kötelezettségeinek, felelősségének kodifikálására irányuló nemzetközi törekvések az 1980-as évekre felerősödtek, és végül a felelősségi mozgalomban (*human responsibilities movement*) öltöttek testet.^[30] A volt állam- és kormányfőket tömörítő *InterAkció Tanács (InterAction Council)* – melynek alapításához olyan személyek adták nevüket, mint Helmut Schmidt, Mihail Gorbacsov, Henry Kissinger stb. – az Emberi Kötelességek Egyetemes Nyilatkozatának (*Universal Declaration of Human Responsibilities*) elfogadtatását tűzték zászlójukra. Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága és az UNESCO végül nem támogatták a nyilatkozatot, de az általa felvetett kérdések azóta is foglalkoztatják a szakirodalmat.^[31] Az egyéni kötelezettségek kodifikálására irányuló törekvések legfontosabb kritikája, hogy az potenciálisan aláássa az emberi jogi védelmi mechanizmusok hatékonyságát.^[32]

2. A kötelezettségek alapvető jellege és igazolása

[16] A jogrendszer hemzseg az olyan rendelkezésektől, amelyek az egyén számára kötelezettséget állapítanak meg. Így tehát logikusan vetődik fel a kérdés: mitől lesz valamely kötelezettség alapvető? E kérdésre részben eltérő válaszok adhatók attól függően, hogy az alkotmányosság republikánus vagy liberális hagyománya felől közelítjük meg azt. Tekintettel arra, hogy a vonatkozó alkotmányjogi

szakirodalom fősodra túlnyomórészt a liberalizmus keretei között tárgyalja ezt a kérdést, így mi is ezen az úton haladunk tovább. A következőkben három lehetséges magyarázatot vizsgálunk: (i) a kötelezettségek alaptörvényi szintű rögzítését, (ii) az állampolgársághoz fűződő viszonyukat, valamint (iii) az alapjogokkal és az államcélokkal történő összekapcsolásukat.

2.1. Az alaptörvényi szintű rögzítés

[17] Tisztán formalista alapon érvelhetnénk akként, hogy azok számítanak alapvető kötelezettségeknek, amelyeket az alkotmány kifejezetten akként nevesít. Ez a megközelítés azonban legalább két problémát vet fel. Először is, az európai demokráciák alkotmányai nagymértékben különböznek aszerint, hogy milyen részletesen és milyen formában szabályozzák az egyén alapvető kötelezettségeit.^[33] Így például az 1948. évi olasz alkotmány alapjogi katalógusában több olyan szabályt is találunk, amely az egyén kötelezettségeire vonatkozó kifejezett rendelkezést tartalmaz. Sőt, az 1997. évi lengyel alkotmányban külön alcím alá vannak rendezve az alapvető kötelezettségek. Ugyanakkor ilyen tárgyú alkotmányos előírások általában csak sporadikusan jelennek meg, és sokszor azok is „álcázzák” magukat.^[34] Így például az 1814. évi norvég alkotmány a közteherviselést csupán az uralkodót és a törvényhozást megillető hatáskörök keretében szabályozza.^[35] Ugyanennél a példánál maradva, az 1958. évi francia alaptörvény is csak annyit mond, hogy az adók alapját, mértékét és begyűjtésének módját törvénynek kell szabályoznia.^[36] Ezek a rendelkezések lényegesen különböznek az olyan szabályoktól, mint mondjuk a már említett 1948. évi olasz alkotmány 53. cikke, amely szerint „mindenkinek kötelessége a képességeihez mérten hozzájárulni a közkiadásokhoz”. Az alkotmányos normaszöveg megfogalmazása tehát nehezítheti az alapvető kötelezettségek beazonosítását. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a kötelezettségről szóló rendelkezések az alkotmány különböző helyein bukkanhatnak fel eltérő formában: némelyik csak a preambulumban kap helyet, mások alapelveként vannak megfogalmazva, de előfordulhatnak kifejezett egyéni kötelezettséget megállapító normaként is az alapjogi katalógusban.^[37]

[18] A megfogalmazások formájánál is lényegesebb, hogy az alaptörvényekben a jogi kötelezettségeken túl megjelenhetnek az állam erkölcsi jellegű kívánalmai is a polgárokkal szemben. Egészen addig nincs nagy baj, amíg csupán a preambulumban néhány ünnepélyes rendelkezése szól az egyén morális kötelességeiről. Ha azonban a normatív részben is vegyülnek a különböző jellegű kötelezettségek, az jelentős veszélyt rejt magában az egyének szabadságára, autonómiájára nézve. A liberális demokráciák alkotmányainak alapvető jellemzője ugyanis, hogy elfogadják az életformák pluralitását és egyenlőségét, világnézetileg semlegesek és tiszteletben tartják a személyes autonómiát. A liberalizmussal gond nélkül összeegyeztethető az a nézet, miszerint az egyén a társadalom része, ekként pedig jogai – mások alapvető jogainak érvényesülése vagy valamely államcél, alkotmányos érték érdekében – korlátozhatók (lásd az általános alapjogi tesztet). Ezen felfogás szerint ugyanakkor nem írható elő a közösség érdekeinek feltétlen érvényesülése az egyén szabadságának és autonómiájának kárára.

[19] Magyarország történelmi múltja miatt mindenképpen meg kell említeni, hogy a szovjet típusú alkotmányok egyik leginkább kifogásolható jellemzője pont az volt, hogy túlzott mértékben beavatkoztak a magánszférába, és előírták az egyén számára a követendő világnézetet (lásd 1.2. pont). A kor magyar teoretikusai ezt az Alkotmányba foglalt jogi és erkölcsi természetű kötelezettségek közötti különbségtétellel próbálták tompítani, és úgy érveltek, hogy az utóbbiakhoz csak kivételesen tartoznak jogi szankciók, azok betartását inkább „ösztönzi” az állam.^[38] Azonban megfelelő intézményes garanciák hiányában fennáll a veszélye, hogy az állam a morális jellegű kötelezettségek kikényszerítésével megpróbál egy meghatározott világnézetet rákényszeríteni a polgáira.

[20] Az előbb említett okokból kifolyólag a magyar Alaptörvény esetében is hamar zavarba jönnénk, ha kizárólag annak szövege alapján kívánnánk meghatározni a jogi értelemben vett alapvető

kötelezettségek körét.^[39] Kétségtelen, hogy az alkotmányos normaszövegben bőven találunk olyan rendelkezést, amely elég egyértelműen állapít meg egyéni kötelezettséget, mint például az ellenállási kötelezettség [C] cikk (2) bekezdés], a természeti erőforrások védelme [P] cikk (1) bekezdés], mások alapvető jogainak tiszteletben tartása [I. cikk (1) bekezdés], a szülők gondoskodási és tanítatási kötelezettsége [XVI. cikk (3) bekezdés], a környezeti károk helyreállítása [XXI. cikk (2) bekezdés], a közteherviselési kötelezettség [XXX. cikk (1) bekezdés], valamint a honvédelmi kötelezettség (XXXI. cikk). Ezzel ellentétben az olyan klasszikus kötelezettségek, mint a jogszabályok betartása [R] cikk (2) bekezdés] és a tulajdonnal együtt járó felelősség [XIII. cikk (1) bekezdés] nem ekként vannak megfogalmazva.

[21] A kötelezettségek természetével kapcsolatban hangoztatott kritika szerint azáltal, hogy a normaszöveg morális elvárásokat is megfogalmaz a polgárokkal szemben, az Alaptörvény nem tartja tiszteletben a világnézeti semlegesség elvét, az életformák sokszínűségét és egyenlőségét, valamint a személyes autonómiát.^[40] Itt érdemes megemlíteni az állami és közösségi feladatok ellátásához, valamint a közösség gyarapodásához való hozzájárulás általános kötelezettségét [O] cikk, XII. cikk (1) bekezdés], a gyermekek szüleikről való gondoskodási kötelezettségét [XVI. cikk (4) bekezdés], valamint az életvitelszerű közterületen tartózkodás tilalmát [XXII. cikk (3) bekezdés]. Az ilyen rendelkezések értelmezése során óvatosan kell eljárnia az Alkotmánybíróságnak, amikor az Alaptörvény emberképét,^[41] valamint a jogok és kötelezettségek viszonyát értelmezi, hogy ne lépje át a liberális alkotmányosság határait. Álláspontunk szerint nagyon veszélyes terepre tévedt a testület, amikor a 19/2019. (VI. 18.) AB határozatban az életvitelszerű közterületen tartózkodás tilalmából olyan kötelezettséget vezetett le a hajléktalan emberek számára, amely megkérdőjelezi a saját életmódjukkal kapcsolatos döntés jogát, és mélyen beavatkozik a személyes autonómiájukba.

[22] Összegezve tehát, az alapvető kötelezettségek körének meghatározása során természetesen fontos indikátor az alkotmány szövege. Ugyanakkor a normaszöveg megfogalmazása nehezítheti a releváns rendelkezések beazonosítását. Ezen túlmenően pedig arra sem ad választ, hogy csupán a (köz)jogi vagy az erkölcsi kötelezettségeket előíró szabályokat is tekintetbe kell-e vennünk.

2.2. Az állampolgársághoz való viszony

[23] Szintén logikusnak tűnik a kötelezettségek alapvető jellegét az állampolgárságból mint az egyén és az állam között fennálló egyfajta különleges viszonyrendszerből levezetni, annál is inkább, mivel az alapvető kötelezettségek alaptörvényi szintű rögzítése és az állampolgárság jogintézményének kialakulása azonos korszakra tehető.^[42] Nem mellesleg a szakirodalomban is gyakran utalnak az alapvető kötelezettségekre állampolgári kötelességként – legalábbis a megnevezés szintjén. Ez a magyarázat több okból sem állja meg a helyét. Először is, a polgári átalakulás következtében valójában a már korábban is létező kötelezettségek (elsősorban az adófizetési és katonáskodási kötelezettségek) váltak általánossá a nemesekre és nem nemesekre nézve, és lettek alapvető honpolgári kötelezettségként átcsomagolva. Másodszor, több olyan általánosan bevett alapvető kötelezettség is van, például a tankötelezettség vagy a törvények betartása, amelyeknek címzetti köre nem szűkül le – és logikusan nem is szűkíthető le – az állampolgárookra.

[24] Végül pedig érdemes utalni arra, hogy a nemzetállamok kialakulásának és megerősödésének időszakában még fontos funkciója volt az állampolgárság és az alapvető kötelezettségek összekötésének: segített kapcsolatot teremteni a polgár, a nemzet és az állam között, ezáltal pedig hozzájárult a társadalom homogenizálásához, a nemzethez nem tartozó személyek kirekesztéséhez. Ugyanakkor az állampolgárok és egyéb személyek közötti alkotmányos különbségtétel fontosságának csökkenésével együtt az alapvető kötelezettségek és az állampolgárság közötti viszony is jelentősen gyengült.^[43] Ez párhuzamba állítható azzal a folyamattal, amely során az egyén jogi meghatározása lassan eloldódott az állampolgárságtól, és az emberi mivolt vált az alkotmányjogi jogalanyiség alapjává.^[44] A két jogintézmény közötti

szükségszerű kapcsolat hiányát jól példázza, hogy az uniós polgársággal létrejött a polgári státus egy olyan formája, amelyhez gyakorlatilag nem kötődnek kötelezettségek.^[45]

[25] A magyar alkotmányos szabályozást és gyakorlatot szemlélve is arra a következtetésre juthatunk, hogy a kötelezettségek alapvető jellege és a címzettek állampolgársága között nincs szükségszerű logikai kapcsolat. Például annak ellenére, hogy a '89-es Alkotmány 70/I. §-a egészen 2002-ig^[46] a közteherviselési kötelezettség címzettjeként kifejezetten a magyar állampolgárokat jelölte meg, az Alkotmánybíróság már az 1990-es években leszögezte, hogy az kiterjed mind a gazdálkodó szervezetekre,^[47] mind a külföldi személyekre.^[48] Ezzel szemben viszont a honvédelmi kötelezettséget szabályozó 70/H. § értelmezésekor a testület úgy foglalt állást, hogy a haza védelme nem minden, tartósan Magyarországon élő személy, hanem csak az állampolgárok kötelessége.^[49]

[26] A haza védelmét (XXXI. cikk) leszámítva az Alaptörvény nem kapcsolja össze az alapvető kötelezettségeket az állampolgári státussal. Az I. cikk (4) bekezdése kimondja továbbá, hogy a törvény alapján létrehozott jogalanyokat is terhelik mindazon kötelezettségek, amelyek természetüknél fogva nem csak az emberre vonatkoznak. Az alkotmányos normaszöveg szintjén tehát meglehetősen tág az alapvető kötelezettségek címzetti köre. Ezt pedig még tovább bővítette az Alkotmánybíróság, amikor kimondta, hogy a természeti erőforrások megőrzése nem egyszerűen a civil társadalmat és az állampolgárokat, hanem egyenesen a „jelen generációt” terheli^[50] – ennek jelentése ugyanakkor jogilag nehezen értelmezhető.

2.3. 2.3. Az alapjogokkal és az államcélokkal való kapcsolat

[27] Hátramaradt még az a lehetőség, hogy a kötelezettségek alapvető jellege az alapvető jogokhoz és az államcélokhöz fűződő viszonyukban ragadható meg. A nemzetközi szakirodalomban erősen tartja magát az a nézet, miszerint a liberális alkotmányosság eszmerendszerével az a megoldás egyeztethető össze leginkább, amely az alapvető kötelezettségeket az alkotmányban foglalt jogokból vezeti le.^[51] Ezek a magyarázatok elsősorban a Hohfeldi rendszerből indulnak ki, amelyben minden igényjoghhoz (*claim-right*) egy kötelezettség kapcsolódik.^[52] Leegyszerűsítve úgy foglalkozhatunk össze, hogy *A* alapjogából mint igényjogból következik *B* alapvető kötelezettsége. Bizonyos esetekben ez a logika alkalmazhatónak tűnik. Mondhatjuk például, hogy egy gyermek megfelelő *testi*, szellemi és erkölcsi *fejlődéshez való joga a szülők oldalán gondoskodási és tanítatási kötelezettséget keletkeztet.*

[28] *Ennek az értelmezési keretnek komoly hátulütői vannak.*^[53] Leginkább azt szükséges kiemelni, hogy számos klasszikus alapvető kötelezettségnek nincs beazonosítható kedvezményezettje, akinek az alapvető jogát meg lehetne jelölni forrásként. Komoly logikai bakugrásokra lenne szükség ahhoz, hogy mondjuk a személyi jövedelemadó megfizetésének kötelezettségét levezessük meghatározott személyek konkrét alapjogából. Gyakorlati szempontból nézve pedig ez a magyarázat történelmietlen is, amennyiben sokszor épp az alapvető kötelezettségek váltak a jogok forrásává. Így például a sorkatonaság bevezetése jelentősen megváltoztatta az egyén és az állam közötti viszonyt: a honvédelmi kötelezettséggel együtt járó áldozatokért cserébe az állam kénytelen volt bizonyos előnyöket biztosítani a polgárok számára, amelynek szerepe volt a választójog kiterjesztésében és a szociális jogok kibővítésében.^[54]

[29] Érdemes ezért inkább a kötelezettségek oldaláról megvizsgálni, hogy az állam mi célból és milyen keretek között kötelezheti polgárait az alkotmányban. Ebből a perspektívából nézve különbséget tehetünk korrelatív és önálló kötelezettségek között.^[55] A korrelatív jelleg annyit tesz, hogy egy alapvető kötelezettség összekapcsolódik bizonyos alapjogokkal, vagyis azok védelmét szolgálja, érvényesülését segíti elő – de nem azokból származik. Érvelhetünk tehát akként, hogy mondjuk a közteherviselési kötelezettség hozzájárul mások egészséghez való jogának védelméhez a közegészségügyi rendszer fenntartásához szükséges költségvetési fedezet megteremtése révén.

[30] Az önálló – vagyis alapjogokhoz közvetlenül nem kapcsolódó – kötelezettségek pedig az

alkotmányos értékekkel és az államcélokkal hozhatók összefüggésbe. Egy ország alaptörvényének legitim funkciója az, hogy meghatározza azokat az alkotmányos értékeket és elrendő államcélokat – mint a béke és a közbiztonság, a társadalmi jólét, a szolidaritás stb. –, amelyek elérése és megőrzése érdekében az állam bizonyos kötelezettségeket róhat a polgáira.^[56] Ebben az értelmezési keretben könnyű kapcsolatot teremteni mondjuk a honvédelmi kötelezettség és a béke vagy a közbiztonság között. Ez a magyarázat ráadásul összeegyeztethető a modern államok tényleges történelmi fejlődésével.^[57] Így például a tankötelezettség is azért terjedt el a XIX. század második felétől kezdve, mert a gazdasági szférában és az állami bürokráciában megnövekedett a legalább írni, olvasni és számolni tudó munkaerő iránti igény.^[58]

[31] Az alapvető kötelezettségek összekapcsolása az alapvető jogokkal és államcélokkal a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában is megfigyelhető. A határozatokból kirajzolódik, hogy a gyermeket terhelő tankötelezettség és a szülőkre, gondviselőkre háruló gondoskodási, tanítási kötelezettség fontos szerepet játszik a gyermek művelődéshez és egészséges fejlődéshez való jogának biztosításában.^[59] Ehhez hasonlóan az Alkotmánybíróság szerint a természeti erőforrások megőrzésének kötelezettsége egyrészt az egészséges környezethez való jog garanciája, másrészt viszont *sui generis* kötelezettség, ami általános jelleggel érvényesül – habár ez utóbbi megjegyzés jelentése nem teljesen világos.^[60] Érdekes módon a közteherviselési kötelezettség esetében már nem ilyen egyértelmű az alkotmánybírósági értelmezés. A testület szerint ugyanis a közteherviselés elsődleges – de nem kizárólagos – rendeltetése az, hogy a demokratikus jogállam működésének biztosítása érdekében megteremtse a pénzügyi fedezetet az állami szervek fenntartásához, illetőleg a különböző közérdekű feladatok ellátásához.^[61] Ugyanakkor a joggyakorlatból az adó-, illetve járulékfizetés előírásának alkotmányossága akkor is levezethető, ha az így keletkező bevétel adott esetben nem az állam gazdasági tevékenységének, intézményei működtetésének fedezetét szolgálja, hanem a gazdaságpolitika egyfajta eszközét képezi, amely területen a törvényhozó alkotmányos mozgásteret rendkívül széles.^[62]

[32] Összefoglalva tehát, álláspontunk szerint a kötelezettségek alapvető jellege abban ragadható meg, hogy az alapjogok védelméhez, valamint az alkotmányos értékek és államcélok előmozdításához közvetlenül kapcsolódnak. Ehhez hasonló az a magyar szakirodalmi álláspont, amely szerint

[a] jogállamiság és a demokratikus társadalmi együttélés a közösség tagjai (egyének, szervezetek) számára olyan kötelezettségekkel is jár, amelyek tiszteletben tartása a rendezettség, a szociális integráció, a társadalmi konszenzus és a konfliktusok elkerülése érdekében szükséges, illetve az állami funkciók teljesítése érdekében elkerülhetetlen.^[63]

[33] Fontos leszögezni, hogy ezen elméleti megközelítés szerint mind a korrelatív, mind az önálló kötelezettségek az állam autoritásából fakadnak, amely eleve csak korlátozott lehet: tiszteletben kell tartania az észszerűség követelményét, a kormányzottak érdekeit kell szolgálnia, és nem sértheti az egyének morális egyenlőségének elvét.^[64]

3. Az alapvető jogok és kötelességek viszonya

[34] Az előző pontban már tárgyaltuk azt a kérdést, hogy az alapjogok milyen szerepet játszanak a kötelezettségek alapvető jellegének meghatározásában és azok igazolásában. Ez a rész azzal foglalkozik, hogy az alapvető kötelezettségek teljesítése hogyan viszonyul az alapjogok gyakorlásához és védelméhez.

3.1. Az alapvető kötelezettségek teljesítése mint az alapjogok gyakorlásának

feltétele

[35] Az alkotmányosság liberális felfogása abból indul ki, hogy az egyén és az állam között folyamatosan potenciális érdekellentét áll fenn. Ez a szemlélet az egyént helyezi a középpontba, és az ő szabadságának biztosítását tűzi célul az alapvető jogainak elismerésén és védelmén keresztül. Eszerint az állam csupán elismeri az egyén alapvető jogait, de azokat nem ő hozza létre. Ezzel szemben az alapvető kötelezettségeket kifejezetten az állam keletkezteti. Ez azt is jelenti, hogy az alapjogok és az alapvető kötelezettségek nem egy szinten helyezkednek el, annak ellenére sem, hogy ugyanazon normaszövegben vannak megfogalmazva. Logikai szükségszerűség, hogy az alapjogok mindig elsőbbséget élveznek az alapvető kötelezettségekkel szemben. Ebből pedig értelemszerűen következik, hogy az alapjogok gyakorlása és védelme nem tehető függővé a kötelezettségek teljesítésétől. A szocialista jogfelfogást hátrahagyva (lásd 1.2. és 1.3.) a jogok és kötelezettségek szoros korrelációjának elutasításáról széles körű konszenzus alakult ki a rendszerváltás utáni Magyarországon.^[65]

[36] Az alapvető jogok és kötelezettségek kapcsolatában rejlő veszélyeket hozta felszínre az Alaptörvény hatálybalépése. Habár az I. cikk rendelkezései alapvetően liberális felfogást tükröznek, amennyiben kiolvasható belőlük, hogy az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait az állam elismeri, míg az egyén kötelezettségeit kifejezetten jogszabályok útján konstituálja. Ugyanakkor az alkotmányos normaszöveg több rendelkezése is azt a benyomást kelti, hogy az egyén számára előírt kötelezettségek teljesítése hatással van bizonyos alapjogok gyakorlására és védelmére. Így például az O) cikknek, a XII. cikk (1) bekezdésének és a XIX. cikk (3) bekezdésének összeolvasásából könnyen olyan következtetésre juthatunk, hogy a munkához való jog egyben kötelezettséget is teremt arra, hogy képességeinek és lehetőségeinek megfelelő munkavégzéssel mindenki hozzájáruljon a közösség gyarapodásához. A közösség számára végzett hasznos tevékenysége pedig alapvetően befolyásolhatja az egyén szociális biztonságához való jogának érvényesülését. Ehhez kapcsolódóan érdemes megjegyezni, hogy az Alaptörvényt áthatja egyfajta „különös munkaethosz”.^[66]

[37] Álláspontunk szerint magából az Alaptörvényből nem következik kényszerítően a kötelezettségek és az alapjogok szoros összekapcsolása, de kétségtelen, hogy az alkotmányos normaszöveg igazolási alapot ad az ilyen értelmezésnek. Ezért ismét utalni kívánunk arra a felelősségre, amely a mindenkori Alkotmánybíróságot terheli a liberális demokrácia alapvető értékeinek fenntartásában. Ennek fényében kifejezetten aggasztó a hajléktalanság kriminalizációja tárgyában született 19/2019. (VI. 18.) AB határozat. Ebben az ügyben ugyanis az alkotmánybírák többsége úgy foglalt állást, hogy a hajléktalan személyeket a hatóságokkal való együttműködési kötelezettség terheli – habár ilyen köteletség az Alaptörvényben nem szerepel –, és amennyiben nem hajlandók a hajléktalanellátó rendszer szolgáltatását igénybe venni, velük szemben szabálysértési eljárás indítható. A testület egyértelműen leszögezte, hogy

[a]z alkotmányos jogok gyakorlása elválaszthatatlan az alkotmányos kötelezettségek teljesítésétől.^[67]

[38] Ezzel a megállapítással pedig az Alkotmánybíróság veszélyesen közel került a jogok és kötelezettségek szoros korrelációjának téziséhez (lásd 1.2.).^[68]

3.2. Az alapvető kötelezettségek előírása mint az alapjogok korlátozása

[39] Ha az alapvető jogok gyakorlása nem tehető függővé a kötelezettségek teljesítésétől, és az alapjogok szükségszerűen mindig elsőbbséget élveznek, akkor értelemszerűen az alapvető kötelezettségek előírását alapjog-korlátozásként lehet megfogalmazni. A magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában is rengeteg példát találunk az alapvető jogok és kötelezettségek ütközésére. Ezek közül kiemelhetjük, hogy a testületnek már több olyan ügyben is állást kellett foglalnia, amelyben

felmerült a honvédelmi kötelezettséget részletező szabályok összeegyeztethetősége a hátrányos megkülönböztetés tilalmával, a lelkiismereti szabadsággal, a véleménynyilvánítás szabadságával, az egyesülési joggal, a mozgásszabadsággal, a sztrájkhoz való joggal és a tulajdonhoz való joggal.^[69] A közteherviselési kötelezettség teljesítése tipikusan a tulajdonhoz való jog korlátozása következtében vet fel alkotmányossági kérdéseket,^[70] de gyakran konfliktusba kerül a tisztességes eljáráshoz való jog különböző részelemeivel is.^[71] A családi viszonyokba történő állami beavatkozás komoly ellentéteket hozhat felszínre, amelyek egyik oldalról a tankötelezettség és a gondoskodási, taníttatási kötelezettség, másik oldalról pedig a gyermek megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéshez való joga, a művelődéshez és oktatáshoz való jog, a lelkiismereti szabadság, a magánszféra és az emberi méltóság között feszülnek.^[72] Érdemes utalni továbbá arra is, hogy az Alaptörvényben újonnan kodifikált természeti erőforrások védelme már több alkalommal felvetette a tulajdonhoz való jog és az örökléshez való jog túlzott mértékű korlátozásának kérdését.^[73]

[40] Mivel az alapvető kötelezettségeket maga az alkotmányos normaszöveg írja elő, ezért esetünkben sajátos problémákkal jár az alapjog-korlátozás vizsgálata. Ha a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatát nézzük, akkor azt látjuk, hogy a honvédelmi kötelezettség teljesítéshez kapcsolódó szabályozásból fakadó jogkorlátozások esetében a testület egyszerűen az érintett alapjogra irányadó tesztet alkalmazza, miközben csak utal az alapvető kötelezettség bizonyos sajátosságaira.^[74] A szülőket terhelő gondoskodási és taníttatási kötelezettség kapcsán felmerült alapjogi konfliktusok esetében is úgy tűnik, hogy a testület az általános alapjogi tesztet használja.^[75] Ebben a körben ugyanakkor érdemes kiemelni az Alkotmánybíróság azon megállapítását, miszerint a taníttatási kötelezettség a neveléshez való jog *immanens* korlátját jelenti, amennyiben a szülő eldöntheti, milyen taníttatásban részesíti tanköteles, kiskorú gyermekét, de nem választhatja azt, hogy egyáltalán nem taníttatja.^[76]

[41] Érdekes módon a közteherviselési kötelezettséget az Alkotmánybíróság nem mindig úgy kezeli, mint a tulajdonhoz való jog korlátozását, hanem attól függetlenül vizsgálja. De még akkor is, ha valamely ügyben kifejezetten felmerül a tulajdonhoz való jog sérelmének kérdése, a testület akkor sem az egyébként irányadó alapjogi tesztet, hanem kizárólag a közteherviselési kötelezettségre vonatkozó, külön alkotmányos szabályban megfogalmazott arányosság követelményének megtartását vizsgálja. Így tehát egészen addig fel sem merül a tulajdonhoz való jog sérelme, amíg a közterhekhez való hozzájárulás mértéke megfelel az adóalany jövedelmi és vagyoni viszonyainak, anyagilag nem lehetetleníti el (vagyis nem konfiskatórius jellegű).^[77]

[42] Végül pedig utalni szeretnénk a természeti erőforrások védelmének kötelezettsége tárgyában született határozatokra, amelyekből egy kifejezetten kusza kép rajzolódik ki a tulajdonhoz való jog korlátozhatóságára vonatkozóan. Ezekben az ügyekben a testület rendszerint megjegyzi, hogy a tulajdonhoz való jogot a P) cikk teszi korlátozhatóvá, de mivel a korlátozás határait nem jelöli meg, ezért az általános alapjogi tesztet kell alkalmazni.^[78] Ugyanezen határozatokban azonban a testület alkalmazza a közérdekűségi tesztet is, és leszögezi, hogy alkotmányjogi értelemben csak akkor igazolt a szabályozás, ha a közösség érdekeinek biztosítása és az egyén alapvető jogainak védelme között egyensúly van.

[43] A vonatkozó alkotmánybírósági gyakorlat rövid áttekintéséből is az tűnik ki, hogy a testület nem tekint egységes kategóriaként az alapvető kötelezettségekre, nem feltétlenül azonosítja azokat alapjog-korlátozásként, nem mindig tisztázza egyértelműen az érintett alapjogokhoz való viszonyukat, ügcsoportonként eltérően határozza meg az alkalmazandó tesztet és jelöli ki a jogkorlátozás határait. Álláspontunk szerint az alapvető kötelezettségek teljesítése egyúttal alapvető jog korlátozásával jár, ezért az érintett alapjogokra irányadó korlátozási teszt mindig alkalmazandó azzal, hogy a testületnek természetesen figyelembe kell vennie az alapvető kötelezettséget előíró szabályban foglalt mércét is.^[79] Ugyanakkor fontos leszögezni, hogy még egy alkotmányos szinten rögzített kötelezettség és az ahhoz tartozó speciális mérce meghatározása sem eredményezheti valamely alapjog kiüresítését.

4. Összegzés

[44] Egyetértünk azzal az állásponttal, mely szerint

[a] modern alkotmányok, összhangban társadalmi, gazdasági szerepvállalásukkal, az alapkötelességek alkotmányba foglalása elől nem térhetnek ki.^[80]

[45] A téma jelentősége ellenére a magyar alkotmányjogi szakirodalom továbbra is adós az alapvető kötelezettségek átfogó és részletes elemzésével. Éppen ezért konklúzió helyett itt arra teszünk kísérletet, hogy felvázoljunk egy olyan egységes rendszert, amely lehetővé teszi bármely alapvető kötelezettségből eredő jogkorlátozás alkotmányosságának értékelését.

1. Első lépésként meg kell győződni arról, hogy a kötelezettségre vonatkozó szabályok törvényben vannak-e megállapítva, hiszen alapjogot korlátozni csak törvényben lehet.
2. Ezután azonosítani kell a korlátozás legitím célját, ami korrelatív kötelezettségeknél egy vagy több alapjog, míg önálló kötelezettségek esetén valamely alkotmányos érték vagy államcél lehet.
3. Ezt követően szükséges tisztázni, hogy az alapvető kötelezettségből eredő korlátozás az egyénnek pontosan mely alapjogait érinti.
4. A negyedik lépés az, hogy értékeljük a jogkorlátozás szubsztantív alkotmányosságát. Ez további részelemekre bontható.
 - a) Mindenekelőtt meg kell vizsgálni, hogy a jogkorlátozás jogi vagy erkölcsi jellegű alapvető kötelezettségből származik. Ez utóbbi esetében ugyanis fokozottan ügyelni kell arra, hogy ne sérüljön az életformák pluralitásának és egyenlőségének elve, a világnézeti semlegesség elve és a kötelezett személyes autonómiája.
 - b) A korlátozásnak ki kell állnia az észszerűség próbáját, hiszen az önkényes jogkorlátozás minden esetben ellentétes az alkotmánnyal. Ez annyit jelent, hogy az előírt kötelezettség és korlátozás legitím céljának elérése között észszerű kapcsolatnak kell fennállnia.
 - c) A polgárok jogegyenlőségéből következik, hogy az egyénekre rótt kötelezettségek nem ütközhetnek a diszkrimináció tilalmának elvébe.
 - d) Majd csak ezt követően térhetünk rá annak értékelésére, hogy az érintett alapvető jogokra irányadó korlátozási tesztek alapján összeegyeztethető-e az alkotmánnyal az ügyben vizsgált korlátozás. Az alapjogi tesztek mellett természetesen figyelembe kell venni azokat a mércéket is, amelyeket az alapvető kötelezettséget előíró alkotmányos szabályok tartalmaznak. Az ilyen mércék alkalmazása ugyanakkor semmi esetben sem vezethet az érintett alapjogok kiüresítéséhez, hiszen ez sértené az alapjogok elsőbbségének elvét.

5. JEGYZETEK

[1] Fontos megjegyezni, hogy az alapvető kötelezettségek elméleti gyökerei egészen a görög városállamok és a Római Birodalom politikai berendezkedésének elméleti kereteit tárgyaló klasszikus szerzőkig visszavezethetők. Erről lásd röviden Mortimer N. S. SELLERS: *Republican Legal Theory. The History, Constitution and Purposes of Law in a Free State*, Houndmills/New York, Palgrave Macmillan, 2003, 6–15.

[2] Lásd SELLERS (1. j.) 16–25.

[3] A republikanizmus és a liberalizmus szabadságfelfogásának különbségeiről lásd Richard BELLAMY: „Rights, Republicanism and Democracy” in Andreas NIEDERBERGER – Philipp SCHINK (szerk.): *Republican Democracy. Liberty, Law and Politics*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2013, 258–264.

[4] Érdemes megjegyezni, hogy az államszervezeti megoldásokra viszont a republikánus hagyomány volt erősebb befolyással.

[5] Rett R. LUDWIKOWSKI: „Fundamental Constitutional Rights in the New Constitutions of Eastern and Central Europe” *Cardozo Journal of International and Comparative Law* 1995/1, 80, 82–83.

[6] Gyórfi Tamás úgy fogalmaz, hogy a republikanizmust lassan háttérbe szorították a rivális politikai filozófiák, a köztársasági államforma idővel eloldódott a republikanizmus eszmerendszerétől, és olyan fogalomvá vált, amely könnyen beilleszthető akár a liberalizmusba is. GYÓRFI Tamás: „1. § A köztársasági államforma”, in JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja I.*, Budapest, Századvég, 2009 [30]–[31].

[7] Lásd LUDWIKOWSKI (5. j.) 83–86.

[8] Astrid WIJK: „Weimar Constitution (1919)” in Rainer GROTE – Frauke LACHENMANN – Rüdiger WOLFRUM (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Comparative Constitutional Law*, Max Planck Foundation for International Peace and the Rule of Law, 2017.

[9] Carl J. FRIEDRICH: „The Political Theory of the New Democratic Constitutions” in Arnold John ZURCHER (szerk.): *Constitutions and Constitutional Trends since World War II. An Examination of Significant Aspects of Postwar Public Law with Particular Reference to the New Constitutions of Western Europe*, New York, New York University Press, 1951, 17–22.

[10] Érdekes megfigyelni, hogy az amerikai szakirodalom mennyire szokatlanul tartotta a kötelezettségek alaptörvényi szintű rögzítését a második világháborút követő alkotmányozások során. Lásd Harrop A. FREEMAN: „New Constitutions of Europe Asia and South America” *Cornell Law Quarterly* 1948–49/1, 1, 27–28.

[11] Giuseppe Franco FERRARI: „Duties” *Bocconi Legal Studies Research Paper No. 3123820*, 2015.

[12] CSILLAG Gyula: *A régi magyar alkotmány és az 1848-ki és 1867-ki évek közjogi alkotásai*, Pest, Athenaeum, 1871, 130–131.

[13] BONCZ Ferenc: *Magyar államjog*, Budapest, Athenaeum, 1877, 325–335; FERDINANDY Gejza: *Magyarország közjoga*, Budapest, Politzer, 1902, 296–317; NAGY Ernő: *Magyarország közjoga*, Budapest, Athenaeum, 1912–14, 169–186; MOLNÁR Kálmán: *Magyar közjog*, Pécs, Danubia, 1926, 244–282.

[14] MIRU György: „Morális értékek és megosztható javak a reformkori politikai gondolkodásban” *Történeti Szemle* 2016/4.

[15] Lásd FERDINANDY (13. j.) 254.

[16] Lásd NAGY (13. j.) 170.

[17] Lásd LUDWIKOWSKI (5. j.) 88–89.

[18] TOLDI Ferenc: „Alapvető állampolgári köteleességek és szabályozásuk rendszere” *Állam és Igazgatás* 1963/3, 193.

[19] George C. GUINS: *Soviet Law and Soviet Society*, The Hague, Nartinus Nijhoff, 1954, 242.

[20] V. N. KUDRJAVCEV: „A Szovjetunió alkotmánya – fontos határkö az ország politikai történetében” *Jogtudományi Közöny* 1978/2, 64.

[21] SZABÓ Imre: „A szocialista alkotmányok és az állampolgári jogok” *Állam és Igazgatás* 1968/2, 103.

[22] Lásd TOLDI (18. j.) 185.

[23] HALÁSZ József: „Az állampolgári egyenjogúság szocialista tartalma és alkotmányi szabályozásának jelentősége” *Állam és Igazgatás* 1964/1, 42.

[24] KISS Barnabás: „Az alapkötelezettségek alkotmányi szabályozásának alakulása az Európai Unió közép-kelet-európai államaiban” *Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica* 2015, 333–334. Ennek ellenére a kollektívizmus mint a társadalom szerveződésének alapvető értéke végigkísérte a szocialista állam egész történetét. SÁRI János – SOMODY Bernadette: *Alapjogok. Alkotmánytan II.*, Budapest, Osiris, 2008, 193.

[25] Lásd KISS (24. j.) 338.

[26] Lásd KISS (24. j.) 336.

[27] ÁDÁM Antal: „Az alapvető emberi, állampolgári jogok, ezek garanciái és az állampolgári kötelességek” *Info-Társadalomtudomány* 1989/8, 37.

[28] BRAGYOVA András: *Az új alkotmány egy koncepciója*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, 1995, 67–68.

[29] Makau Wa MUTUA: „The Banjul Charter and the African Cultural Fingerprint: An Evaluation of the Language of Duties” *Virginia Journal of International Law* 1995/2.

[30] Ben SAUL: „In the Shadow of Human Rights: Human Duties, Obligations, and Responsibilities” *Columbia Human Rights Law Review* 2001/3, 566–580.

[31] Eric R. BOOT: *Human Duties and the Limits of Human Rights Discourse*, Cham, Springer, 2017.

[32] John H. KNOW: „Horizontal Human Rights Law” *The American Journal of International Law* 2008/1.

[33] Lazarus és szerzőtársai szerint a liberális demokráciák alkotmányaiban általában nem található kifejezetten egyéni kötelezettségeket előíró rendelkezések. Ezt a következtetést ugyanakkor a szerzők maguk is árnyalják azzal, hogy a kötelezettségeket keletkeztető szabályok több típusát is meghatározzák. Lásd Liora LAZARUS – Benjamin GOOLD – Rajendra DESAI – Qudsi RASHEED: „The relationship between rights and responsibilities” *Ministry of Justice Research Series* 18/09, 2009, 15, 19.

[34] Toldi Ferenc az állampolgári kötelezettségek alkotmányos szabályozásának három formáját különböztette meg: burkolt (negatív), kiutalásszerű (vagyis a kötelezettségek meghatározását törvényi szintre delegáló), valamint kifejezett (pozitív). Lásd TOLDI (18. j.) 188.

[35] Az Egyesült Államok Alkotmánya, 7. cikk (1) bekezdés, 9. cikk (1) bekezdés és XVI. Alkotmánykiegészítés.

[36] 1958. évi francia alkotmány, V. cím, 34. cikk.

[37] Lásd LAZARUS et al. (33. j.) 19–23.

[38] Lásd TOLDI (18. j.) 194.

[39] Van olyan szakirodalmi megközelítés, amely az alapvető kötelezettségek körét az alkotmányos normaszöveg alapján határozza meg, és azokat különböző csoportokba sorolja. Lásd BÓDI Stefánia – TÉGLÁSI András: „Alapvető kötelességek” in HALÁSZ Iván (szerk.): *Alkotmányjog*, Budapest, Dialóg Campus, 2018, 273–288.

[40] FLECK Zoltán et al.: „Vélemény Magyarország Alaptörvényéről” *Fundamentum* 2011/1, 65–66; HEGYI Szabolcs: „A jogok és kötelezettségek kapcsolata új szabályozásának elvi kérdései” *Fundamentum* 2011/2; Herbert KÜPPER: „Paternalista kollektívizmus és liberális individualizmus között: az új magyar Alaptörvényben rögzített emberkép normatív alapjai” *Közjogi Szemle* 2012/3; Lásd KISS (24. j.) 37–38.

[41] Az Alaptörvény emberképének értelmezéséhez lásd 3110/2013. (VI. 4.) AB határozat, Indokolás [50]; 3132/2013. (VII. 2.) AB határozat, Indokolás [95]; 30/2017. (XI. 14.) AB határozat, Indokolás [28]–

- [29]. ZAKARIÁS Kinga Rita: „Az emberkép-formula” *Iustum Aequum Salutare* 2015/4.
- [42] TAKÁCS Péter: *Államtan. Fejezetek az állam általános elmélete köréből*, Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatástudományi Kar, 2010, 98. A XIX. századi Magyarországon még alapvetően az a felfogás érvényesült, miszerint a feudalizmus felszámolása következtében „az állammal szemben fennálló általános jogoknak és kötelezettségeknek az államhoz tartozás lett az egyedüli forrása”. Idézi FERDINÁNDY Géza „Az állampolgárságról” című 1894-es tanulmányát TAKÁCS Péter. Lásd uo. 98.
- [43] Dimitry KOCHENOV: „EU Citizenship without Duties” *European Law Journal* 2014/4, 489, 491.
- [44] Linda BOSNIAK: „Persons and Citizens in Constitutional Thought” *International Journal of Constitutional Law* 2010/1, 10.
- [45] Lásd KOCHENOV (43. j.).
- [46] 2002. évi LXI. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról.
- [47] 21/1991. (IV. 26.) AB határozat.
- [48] 62/1991. (XI. 22.) AB határozat.
- [49] 800/B/1996. AB határozat.
- [50] 13/2018. (IX. 4.) AB határozat, Indokolás [13]–[14].
- [51] Lásd LAZARUS et al. (33. j.) 27.
- [52] Leif WENAR: „Rights” in Edward N. ZALTA (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2020. Lásd továbbá Wesley Newcomb HOHFELD: „Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning” *The Yale Law Journal* 1917/8.
- [53] Az alábbi kritika Ben Saul munkáját veszi alapul. Lásd SAUL (30. j.) 585–588.
- [54] Herbert OBINGER: „Conscription, the Military, and Welfare State Development” *Historical Social Research / Historische Sozialforschung* 2020/2, 16–17.
- [55] Lásd LAZARUS et al. (33. j.) 28–29.
- [56] Günter FRANKENBERG: *Comparative Constitutional Studies. Between Magic and Deceit*, Cheltenham/Northampton, Edward Elgar, 2018, 57–58.
- [57] Hendrik SPRUYT: „The origins, development, and possible decline of the modern state” *Annual Review of Political Science* 2002/1, 132–133.
- [58] Graeme GILL: *The Nature and Development of the Modern State*, Houndsmill/New York, Palgrave Macmillan, 2003, 128–129, 135–136. A magyar alkotmánytörténet területéről idézhetnénk például Molnár Kálmánt, aki a tankötelezettséggel kapcsolatban a következőképpen fogalmazott: „Kétségbevonhatatlan tény, hogy a nép műveltsége az államnak úgy belső teljesítő képességét és fejlődését, mint külső, azaz nemzetközi hatalmi állását is jelentősen befolyásolja. Az állam tehát a saját érdekében is megköveteli, hogy legalább az elemi ismereteket mindenki megszerezze.” Lásd MOLNÁR (13. j.) 273.
- [59] 3047/2013. (II. 28.) AB határozat, Indokolás [33], [53], [55], [58]. Az Alaptörvény hatálybalépése előtti joggyakorlat elemzéséhez pedig lásd CSINK Lóránt: „70/J. § Szülői és gondviselői kötelezettség” in JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II.*, Budapest, Századvég, 2009.
- [60] 13/2018. (IX. 4.) AB határozat, Indokolás [14].
- [61] 31/1998. (VI. 25.) AB határozat; 3149/2013. (VII. 24.) AB határozat, Indokolás [56], [62]; 17/2019. (V. 30.) AB határozat, Indokolás [81].

- [62] 38/1997. (VII. 1.) AB határozat; 31/1998. (VI. 25.) AB határozat. A vonatkozó joggyakorlat elemzéséhez lásd CSERNE Péter: „70/I. § Közteherviselés” in JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II.*, Budapest, Századvég, 2009 [5]–[21].
- [63] CHRONOWSKI Nóra et al.: *Magyar alkotmányjog III.*, Budapes–Pécs, Dialóg Campus, 2008, 605. CHRONOWSKI Nóra és szerzőtársai munkája alapján a kötelezettségek koncentrikus körökbe rendezhetők: az alapvető kötelezettségek széles kategóriáján belül helyezkednek el az alkotmányban nevesített alapvető kötelezettségek, a legszűkebb csoportot pedig az állampolgári kötelezettségek képezik.
- [64] GYŐRFI Tamás – HEGYI Szabolcs: „Autoritás és legitimitás” in BÓDIG Mátyás – GYŐRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. II. Alapelvek és alapintézmények*, Miskolc, Bíbor, 2002, 46–61.
- [65] Lásd ADÁM (27. j.) 37; CHRONOWSKI et al. (63. j.) 605; GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: „Az alapjogok korlátozása” in JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja I.*, Budapest, Századvég, 2009 [27], [50].
- [66] Lásd M) cikk (1) bekezdés, XII. cikk, XIX. cikk (3) bekezdés. Lásd KÜPPER (40. j.) 9. KISS Barnabás szerint ebben a tekintetben az Alaptörvény hasonlít a Magyar Népköztársaság Alkotmányára. Lásd KISS (24. j.) 337.
- [67] 19/2019. (VI. 18.) AB határozat, Indokolás [60].
- [68] Vö. az Alkotmánybíróság egy korábbi határozatával, amely még úgy foglalt állást, hogy a társas együttélésből fakadó kötelezettségek korlátját képezi az alapjogok védelme. 30/2017. (XI. 14.) AB határozat, Indokolás [28]–[29].
- [69] 46/1994. (X. 21.) AB határozat, 2/1998. (II. 4.) AB határozat, 9/2003. (IV. 3.) AB határozat, 20/2006. (V. 31.) AB határozat. Az Alkotmánybíróság korábbi vonatkozó gyakorlatának összefoglalásához lásd KOVÁCS Mónika – TILK Péter: „70/H. § Honvédelmi kötelezettség” in JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II.*, Budapest, Századvég, 2009.
- [70] 17/1999. (VI. 11.) AB határozat, 3149/2013. (VII. 24.) AB határozat, 3264/2017. (X. 19.) AB határozat.
- [71] 29/2005. (VII. 14.) AB határozat, 17/2019. (V. 30.) AB határozat, 3334/2019. (XII. 6.) AB határozat.
- [72] 4/1993. (II. 12.) AB határozat, 21/1996. (V. 17.) AB határozat, 214/B/2003. AB határozat, 39/2007. (VI. 20.) AB határozat, 3046/2013. (II. 28.) AB határozat, 3047/2013. (II. 28.) AB határozat, 14/2014. (V. 13.) AB határozat, 3018/2016. (II. 2.) AB határozat, 3080/2019. (IV. 17.) AB határozat.
- [73] 17/2015. (VI. 5.) AB határozat, 24/2017. (X. 10.) AB határozat, 3224/2019. (X. 11.) AB határozat.
- [74] 46/1994. (X. 21.) AB határozat, 9/2003. (IV. 3.) AB határozat, 25/2003. (V. 21.) AB határozat, 20/2006. (V. 31.) AB határozat. Érdeemes végigolvasni a 50/2001. (XI. 22.) AB határozatot, amelyben BIHARI Mihály és KUKORELLI István különvéleményükben azt vetik a többség szemére, hogy nem alkalmazták megfelelően az alapjogi tesztet.
- [75] 3046/2013. (II. 28.) AB határozat, 3047/2013. (II. 28.) AB határozat, 3018/2016. (II. 2.) AB határozat, 3080/2019. (IV. 17.) AB határozat.
- [76] 3047/2013. (II. 28.) AB határozat, Indokolás [60].
- [77] 35/1997. (VI. 11.) AB határozat, 31/1998. (VI. 25.) AB határozat, 17/1999. (VI. 11.) AB határozat, 61/2006. (XI. 15.) AB határozat, 66/2006. (XI. 29.) AB határozat, 8/2007. (II. 28.) AB határozat, 3149/2013. (VII. 24.) AB határozat, 3047/2016. (III. 22.) AB határozat, 3264/2017. (X. 19.) AB határozat, 17/2019. (V. 30.) AB határozat, 3334/2019. (XII. 6.) AB határozat.
- [78] 17/2015. (VI. 5.) AB határozat, 24/2017. (X. 10.) AB határozat, 13/2018. (IX. 4.) AB határozat,

3224/2019. (X. 11.) AB határozat.

[79] Hasonló álláspontot tükröz GÁRDOS-OROSZ Fruzsina írása is. Lásd GÁRDOS-OROSZ (65. j.) [29].

[80] Lásd SÁRI-SOMODY (24. j.) 193.